

ЗА ЕЗИКОВАТА ФОРМА НА МНОГОКОМПОНЕНТНИТЕ ТЕРМИНИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

КРИСТИЯНА СИМЕОНОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
k.simeonova@ibl.bas.bg

Броят на многокомпонентните термини словосъчетания в различни области на знанието днес е доста голям и затова въпросът за тяхната езикова форма все повече привлича вниманието на терминологите. Високата честота на употреба се дължи най-вече на факта, че пълнотата на тяхната форма най-ясно, най-точно и най-всеобхватно отразява всички страни и характеристики на понятията и явленията. При многокомпонентните термини словосъчетания се наблюдава изключително разнообразие на формално-структурни модели. Посочени са редица примери. Изводите са основно два. Първо, в много области на знанието употребата на еднословни термини думи намалява, а ролята на многокомпонентната терминология нараства. Второ, много дългата форма обаче значително усложнява комуникацията и прави изреченията, в които се употребяват тези термини, много дълги и неясни. Към съкращаването на формата трябва да се подхожда внимателно с оглед на пълнотата на информацията. Според много специалисти това трябва да стане, т.е. съкращаването на формата е оправдано от гледна точка на комуникативното удобство. Оттук логично следва въпросът: *къде е балансът и изобщо може ли да се намери такъв.*

Ключови думи: терминообразуване; термини словосъчетания; формално-структурни модели

ON THE LINGUISTIC FORM OF MULTIWORD TERMS

KRISTIYANA SIMEONOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
k.simeonova@ibl.bas.bg

The number of multiword terms across various fields of knowledge has significantly increased, drawing greater attention from terminologists regarding their linguistic form. The high frequency of use of these terms is primarily due to their ability to clearly, accurately and comprehensively reflect all aspects and characteristics of concepts and phenomena. In the case of multiword terms, a remarkable variety of formal-structural models can be observed. The article provides numerous examples to illustrate this. The conclusions drawn are twofold. First, in many fields of knowledge, the use of single-word terms

is declining, while the prominence of multiword terminology is on the rise. Second, the length of these terms can complicate communication, leading to sentences that are excessively long and unclear. However, abbreviations should be used with caution as they may compromise the completeness of the information. Many experts advocate for the adoption of abbreviated forms, arguing that this is justified from the perspective of communicative convenience. This raises the question: where lies the balance, and is it possible to find it?

Keywords: term formation; multiword terms; formal-structural models

Както е известно, за да могат ефективно да изпълняват своите функции, термините трябва да отговарят на някои основни изисквания на съвременната терминологична теория. Едно от тези изисквания е това за краткост, което означава, че езиковата форма на термина трябва да бъде възможно най-кратка, защото кратката форма значително улеснява процеса на научната и професионалната комуникация (особено на устната) и възприемането на научни текстове. На практика обаче изискването за краткост все по-трудно може да се спазва. Особено днес. Причините за това са няколко. В днешно време науката се развива с много бързи темпове. Това обуславя развитието и обновяването на средствата за научна комуникация и появата на нова специална лексика. С. В. Гринев-Гриневич казва, че в резултат на бурното развитие на науката и научните знания днес сме свидетели на т.нар. *терминологичен взрив*. Под това понятие той разбира рязкото увеличаване на количеството на нови термини (Гринев-Гриневич/Grinev-Grinevich 2008: 6). Значителна част от тях са термини словосъчетания, част от които са многокомпонентни. В. П. Даниленко отбелязва: „Термините словосъчетания по количество заемат едно от първите места в почти всяка терминологична област. [...] Термините словосъчетания се предпочитат поради факта, че те са в състояние най-пълно да отразят необходимите отличителни признаци на назоваваното понятие“ (Даниленко/Danilenko 1977: 131–132).

Еднословните термини невинаги са в състояние да номинират и да обхващат всички сложни характеристики и свойства на понятията, явленията, процесите и пр. Затова ролята на многокомпонентната терминология днес значително нараства и това се забелязва в много области на знанието. Тук трябва да направим следното уточнение. Все още няма единство по въпроса кои термини словосъчетания са многокомпонентни, като проблемът е в трикомпонентните. Съществуват две мнения. Според едното те се включват в състава на многокомпонентните, а според другото те са отделна група, а многокомпонентни са тези, които съдържат в състава си минимум четири или повече пълнозначни лексикални единици. Ние се придържаме към второто мнение.

Многокомпонентните термини словосъчетания може да се разглеждат основно в три плана: синтактичен – тук фокусът е поставен върху строежа и езиковата форма на словосъчетанието; семантичен – фокусът е върху значението и съдържанието; прагматичен – фокусът е върху функционирането на словосъчетанието както в специализираната литература, така и в общо-

народната реч. Ще обърнем внимание на синтактичния план. Синтактичното съчетаване на отделно оформени пълнозначни езикови единици при образуване на многокомпонентни съчетания ни предлага голямо разнообразие на формално-структурни модели със и без предлози и съюзи и на комбиниране на съставните компоненти по определен граматичен модел. В повечето случаи отношението между компонентите е отношение на синтактична зависимост между главен компонент и няколко зависими компонента. Напр. *фитогенни биотични екологични фактори, едноредов радиален сачмен лагер, антропогенно замърсяване на околната среда, зелено предприемачество за устойчиво развитие* и др. Едновременно и съчинителни, и подчинителни синтактични модели се срещат по-рядко при термини като *обективни и субективни фактори в историята, сила и мощност на ядрения взрив, принципи и правила на предизборната борба* и др. Тук трябва да споменем, че в терминологията невинаги може да се постави ясна и категорична граница между свободно и терминологично словосъчетание, като много словосъчетания се възприемат двояко. По този въпрос М. Попова отбелязва: „От една страна, термините словосъчетания са съставени от отделно оформени езикови единици – думи, всяка от които запазва своята лексико-граматична и лексико-семантична самостоятелност, поради което цялото съчетание има значение, произтичащо от значението на отделните думи и връзката и взаимоотношението между тях. С това свое значение то може да функционира като свободно съчетание в речта на тези, които си служат с дадения език, т.е. в общонародната реч. [...] От друга страна, цялото съчетание като една единица става название на едно понятие от системата на дадена научна, техническа или професионална област“ (Попова/Ророва 1985: 7–8).

Тази двойственост е една от причините за това, че същността на разглежданите словосъчетания като езикови терминологични единици не е достатъчно изяснена, както и за това, че съществуват различни подходи и схващания при анализирането им.

Тук няма да се спираме на многообразието от формално-структурни модели, а ще насочим нашето внимание към един въпрос, пряко ориентиран към практическите нужди на учените, на специалистите и на българската терминология като цяло. Това е противоречието между вътрешноезиковата тенденция към икономия на езиковите средства и изискването за краткост, от една страна, и прекалено дългата форма на някои многокомпонентни термини словосъчетания, от друга. Многокомпонентните термини словосъчетания съдържат в себе си достатъчно голям обем информация. Затова те са подходящ начин за обозначаване на много сложни понятия и процеси. Както за терминологите, така и за специалистите в отделните науки и професионални области би било много удобно, ако може с възможно най-малко думи да се изразят възможно най-много признаци, свойства и характерни черти на понятията и явленията. Това обаче на практика не може да стане. Така

се стига до противоречието между дългата форма, отличаваща се с пълнота и точност на информацията, и комуникативното удобство. Оттук логично следва въпросът: *къде е балансът и изобщо може ли да се намери такъв?* И по какъв начин дългата форма може да бъде съкратена?

Ще посочим няколко примера от различни области на знанието:

– Термини от областта на екологията: *основни противоерозионни почвоукрепващи дейности, фитогенни биотични екологични фактори, антропогенно замърсяване на околната среда, изкуствено възстановяване на природни ресурси, биологичен контрол на нефтени разливи, периодични колебания в числеността на популациите, регулиране на числеността на популациите, зелено предприемачество за устойчиво развитие, охрана на въздуха, почвите и водите, световна стратегия за опазване на природата, хидравличен показател на речно корито, комплексни мерки за опазване на околната среда, физико-химично пречистване на отпадъчни води чрез филтриране и др.*

– Термини от областта на техниката: *структура на горивния баланс на енергетиката, енергоспестяващи технологии за електрически системи, електропроводни линии с постоянен и променлив ток, стационарни информационни управляващи системи, преносими информационни управляващи системи, подвижен пръстен на търкалящ се лагер, автоматично превключване към нощно обслужване, автоматично регулиране на усилването на сигнала за хоризонтална развивка (вид автоматично регулиране на усилването, използван в телевизионните приемници), глобална спътникова съобщителна система, радиорелейна линия с пряка видимост, схема за едностъпално включване на топлинни инсталации, система за контрол на подаването на енергия, подова настилка с виброизолиращ лицев пласт и др.*

– Термини от обществено-политическата област: *държавна социалистическа общонародна собственост, организирано антиколониално националноосвободително движение, американски път за развитие на капитализма в селското стопанство, електорална активност на имащите право на глас, икономическа организация на общественото производство и др.*

– Термини от областта на военното дело: *комплексни мерки за ефективна защита на населението от оръжия за масово унищожение, светлинно излъчване на ядрения взрив и др.*

От посочените примери става ясно следното:

1. Многокомпонентните термини словосъчетания със или без предлог се отличават със сравнително дълга форма. Този факт ги прави комуникативно неудобни. Прекалено дългата форма значително затруднява общуването (особено устното) и прави изреченията, в които се използват тези термини, много дълги и неясни.

2. Многокомпонентните термини словосъчетания обикновено се образуват на базата на двукомпонентните чрез прибавяне на съществителни или

прилагателни имена. Употребата на предлози и съюзи спомага за установяването на връзката между отделните компоненти. Във връзка с това В. М. Лейчик отбелязва, че „като идеална структура на термина може да се определи такава структура, при която връзките между терминоелементите изразяват логическите връзки между понятията. [...] Но в практиката това невинно става“ (Лейчик/Leichik 2006: 52).

3. Значителна част от многокомпонентните термини словосъчетания се характеризират със семантична еднозначност, което не може да се каже за много еднословни термини.

4. Краткостта на езиковата форма, колкото и да е удобна на практика, не трябва да се търси на всяка цена с оглед на пълнотата и точността на информацията. Дългите форми пълно, ясно и точно обхващат всички страни на понятията, докато съкращаването може да доведе до непълна, неясна и неточна информация. Например формата на термина *комплексни мерки за ефективна защита на населението от оръжия за масово унищожение* не може да бъде съкратена, без да пострада съдържанието, защото този термин означава комплекс точно определени последователни мероприятия, които се осъществяват в точно определен и описан във военната наука ред, като се започне от предупреждаването на населението и се свърши с най-сложните действия за противорадиационно обеззаразяване.

5. Както вече беше споменато, многокомпонентните термини словосъчетания днес бележат тенденция към нарастване в много области на знанието. Това поставя пред терминологите важната задача да търсят възможно най-приемливо решение на противоречието между прекалено дългите езикови форми и изискването за краткост и удобство на научната комуникация. Как да бъде намерен балансът и коя е оптималната езикова форма? Разбира се, многословна езикова форма най-пълно, най-точно и най-всеобхватно изразява същността на назоваваното понятие. Това е така, защото в процеса на терминологична номинация в тази форма са вложени възможно най-много номинационни признаци, като под *номинационни признаци* се разбират такива, които намират отражение в самото название. Ще посочим няколко примера. Напр. *американски път за развитие на капитализма в селското стопанство*. Това е начин за навлизане на капиталистическите отношения в селското стопанство, характерен за САЩ, където отнетата от индианците земя е разпределена между белите заселници. Названието *американски* е условно, защото по този път се извършва капиталистическото преобразуване на селското стопанство и във Франция, където след революцията от 1789 г. е премахната едрата феодална поземлена собственост и земята е раздадена на селяните, както и в някои други страни, в които буржоазната революция има по-радикален характер. При този път постепенно се осъществява диференциацията между собствениците на земя, като някои се разоряват, а други започват да притежават все повече земя и се превръщат в едри

капиталисти. Терминоелементът *американски* е важен, защото той отличава този термин от термина *пруски път за развитие на капитализма в селското стопанство*. При този път зараждането на капитализма става по точно обратния начин, а именно – капиталистическите отношения възникват и се развиват при запазване на феодалните отношения в селото и на феодалните форми на експлоатация, които постепенно се вращават и се преплитат с новите капиталистически форми. Терминоелементът *пруски* идва от факта, че този път е характерен най-вече за Германия, но се среща също в земеделските райони на Русия, както и в някои държави от Азия и Африка. Номинационните признаци и в двата термина отразяват съществени признаци на понятието, а именно: *какво ще се развива (капитализъм), в коя област ще се развива (селско стопанство), по какъв начин това ще става*.

Друг пример: *организирано антиколониално националноосвободително движение*. Тук са означени най-съществените черти на това движение: неговата организираност, срещу какво е насочено и какво цели – свободата на съответните народи от колониалния гнет и тяхната независимост от колонизаторите. В някои източници този термин е разширен с израза *на народите от Азия и Африка*, което внася по-голяма конкретност.

Най-съществените особености на понятието са отразени и в термина *основни противоерозионни почвоукрепващи дейности*. В названието намираме три номинационни признака: посочването само на главните и най-съществените техникo-укрепителни и мелиоративни дейности, тяхната насоченост срещу ерозията и тяхната цел – подобряване на състоянието на почвата. Друг пример от областта на екологията: *физико-химично пречистване на отпадъчни води чрез филтриране*. Тук също виждаме няколко достатъчно важни номинационни признака: какво ще се пречиства (отпадъчните води), по какъв начин ще става това – чрез използването на дадени физико-химични явления и разработените на тази база физико-химични методи, и още допълнителната конкретизация *чрез филтриране*. Тази конкретизация е съществена и не може да бъде отстранена от дългата езикова форма, защото съществува и термин *физико-химично пречистване на отпадъчни води чрез флотация*. При този тип пречистване се използват специални съоръжения, наречени *флотатори*. Накратко казано, ако съкратим термина само до *физико-химично пречистване на отпадъчни води*, ще пострада точността, яснотата и конкретиката.

6. Въпреки пълната и всеобхватна информация, носена от многокомпонентните термини словосъчетания, и отразяването на достатъчно номинационни признаци в тях много специалисти са за съкращаването на тяхната езикова форма и смятат, че това трябва да бъде направено. Как обаче това може да стане? Най-често използваният в практиката начин е чрез синтактико-семантична кондензация, при която се получава по-кратко словосъчетание с по-малко компоненти от изходното, като двете словосъчетания функ-

ционират като синонимни. Напр. от *светлинно излъчване на ядрения взрив* се получава *светлинен импулс*; от *степен на ядрено радиоактивно заразяване* – *степен на радиация*; от *електорална активност на имащите право на глас* – *избирателна активност*; от *принцип за ненамеса във вътрешните работи* – *ненамеса във вътрешните работи*; от *здравина на външно механично натоварване* – *механична здравина*; от *метод за семантичен анализ на компонентите* – *компонентен анализ* и др.

Друг начин е т.нар. *елипса*, т.е. изпускане на думи, които в практиката се подразбират (предимно по логически път). Така се избягва прекалено дългата езикова форма – особено при устното общуване между специалистите. Ще посочим следния пример. В техническата механика се приема, че материалните тела са изградени от материални частици. В тази област често се употребява терминът *механична система от материални частици* – *съвкупност от материални обекти, кинематичното състояние на които е взаимнообвързано, т.е. положението и движението на всеки един от тях зависи от положението и движението на останалите обекти*. В практиката често този термин се употребява само като *механична система*, т.е. изпуска се това, което се разбира лесно от специалистите. Класически пример за механична система е Слънчевата система, в която всички планети са свързани със силата на гравитацията.

Друг пример. В езикознанието често вместо дългия термин *бройна форма на съществителните имена от мъжки род* се употребява само *бройна форма*, защото останалото се подразбира.

За съкращаване на езиковата форма все по-често се използва и абривиацията. Реална основа за нейното утвърждаване и разпространение е вътрешноезиковата тенденция към икономия на езиковите средства и стремежът към стегнатост, краткост и динамичност на изказа. Както посочват Л. Крумова и М. Чоролеева, „необходимостта от номинация не може да бъде удовлетворена само с обикновените начини на словообразуване, тъй като средствата, с които разполага всеки език за морфологично словообразуване, са ограничени. Поради това се търсят и други начини за създаване на нови думи, за които дава възможност природата на езика и речта. Винаги обаче има стремеж всяко отделно понятие да получи и еднословно название, а не да се описва. От друга страна, стремежът към концентриране на информацията поради увеличаването на нейното количество и необходимостта да се предава за по-кратко време, дават предимство на абривиацията, съдействат за нейното утвърждаване като начин за словообразуване. Тя превъзхожда и другите начини като много удобно средство за създаване на термини“ (Крумова, Чоролеева/Krumova, Choroleeva 1982: 19–20).

Така чрез абривиацията се преодолява противоречието между единното понятие и неединното дълго и описателно негово название, състоящо се обикновено от няколко думи. Все по-често започват да се употребяват абривиатури като *ЗБУТ* – *здравословни и безопасни условия на труд*, *ПУФО* –

проверка за установяване на факти и обстоятелства, ВРБК – второстепенни разпоредители с бюджетни кредити и др. Трябва да се внимава обаче с използването на абривиатури, които все още са неутвърдени, неизвестни, неясни и неразбираеми.

В заключение ще посочим, че тук се опитахме накратко да представим някои от най-съществените проблеми, свързани с многокомпонентните словосъчетания, и по-точно с образуването на езиковата им форма. Самият процес на назоваване обаче трябва да се разглежда във връзка и с другите етапи на терминообразуването, т.е. от обектите и явленията, през научните понятия за тях, до езиковите единици. Следователно назоваването чрез езикови единици винаги се свързва с формирането на понятието, особено в терминологията, където термините възникват именно като инструменти на знанието, разкриващи същността на научните понятия. Накратко казано, първите два етапа от цялостния процес на терминообразуването, а именно опознаването и изучаването на обектите и явленията от действителността и формулирането на научните понятия за тях, са предпоставка за акта на терминологична номинация и като време го предхождат (Попова/Popova 2012: 267). И точно тук в нашата практика ние често сме се сблъскали с разнобой между специалистите. Едни от тях смятат, че дадени черти и характеристики на понятието трябва да намерят място в езиковата форма, а други са на мнение, че не трябва. Всичко това е много важно, защото в крайна сметка става въпрос за *раждането* на езиковата форма на термините, с които съответните специалисти непрекъснато ще оперират в конкретните си занимания. И друг път сме казвали, че това *раждане* не може да се осъществи правилно без сътрудничество между специалисти в отделните науки и професионални области, от една страна, и езиковеди терминологи, от друга, защото само така ще се постигне възможно най-качественото именуване на новите обекти, процеси, явления, реалии и пр.

ЛИТЕРАТУРА

- Гринеv-Гринеvич 2008: *Гринеv-Гринеvич, С. В.* Терминоведение. Москва, Академия.
- Даниленко 1977: *Даниленко, В. П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва, Наука.
- Крумова, Чоролеева 1982: *Крумова, Л., М. Чоролеева.* Съкращаването и съкращенията в българския език. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Лейчик 2006: *Лейчик, В. М.* Терминоведение. Предмет. Методы. Структура. Москва, КомКнига.
- Попова 1985: *Попова, М.* Термини словосъчетания. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак'94.

REFERENCES

- Danilenko 1977: *Danilenko, V. P.* Russkaia terminologiya. Opyt lingvisticheskogo opisaniia. Moskva, Nauka.
- Grinev-Grinevich 2008: *Grinev-Grinevich, S. V.* Terminovedenie. Moskva, Akademiia.
- Krumova, Choroleeva 1982: *Krumova, L., M. Choroleeva.* Sakrashtavaneto i sakrashteniyata v balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Leichik 2006: *Leichik, V. M.* Terminovedenie. Predmet. Metody. Struktura. Moskva, KomKniga.
- Popova 1985: *Popova, M.* Termini slovosachetaniya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata. Veliko Tarnovo, IK "Znak 94".

✉ Доц. д-р Кристияна Симеонова

Секция по терминология и терминография

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Dr. Kristiyana Simeonova*

Department of Terminology and Terminography

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”

Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria